

СВІТ 80-Х ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОДНІЄЇ БІОГРАФІЇ (ДО 90-РІЧЧЯ БОРИСА МИКОЛАЙОВИЧА МОЗОЛЕВСЬКОГО)¹

Надія ГАВРИЛЮК

orcid.org/0000-0002-2369-5701

доктор історичних наук, заступник директора з наукових питань

НДІ українознавства КНУ ім. Тараса Шевченка

email: gavrylyuk_na@ukr.net

Анотація. У процесі роботи над оцифруванням архівної спадщини Науково-дослідного інституту українознавства виникла ідея розширити межі деяких розділів Наукового архіву НДІ українознавства, а саме особових фондів провідних українознавців, використовуючи біографії видатних українських гуманітаріїв (державних діячів, науковців, істориків, археологів, митців, літераторів), які долучилися до боротьби за українську незалежність та ідентичність. До таких діячів української культури належить відомий археолог і поет Б. М. Мозолевський, 90-річчя від дня народження якого відзначалося 4 лютого 2026 року. Деяким невідомим сторінкам його біографії присвячена ця публікація.

Ключові слова: цифровий архів, біографія, археологія, поет, Пектораль, особові фонди.

Постановка проблеми. Потреба у системному впорядкуванні, збереженні та оцифруванні архівної спадщини Науково-дослідного інституту українознавства, що майже 35 років здійснював фундаментальні та прикладні дослідження, назривала десятиріччями. Великий обсяг надрукованих наукових статей, монографій, двох наукових журналів з українознавства не дає можливості у повному обсязі показати напрацювання у царині українознавства – комплексної науки, що відображає майже усі галузі гуманітарного напрямку. За межами «відкритої науки» залишаються неопубліковані рукописи, епістолярії, польові щоденники та експедиційні звіти комплексних українознавчих експедицій, повні тексти дисертацій, у тому числі незахищених, чернеток навчальних програм з українознавства та інших матеріалів.

Зокрема, велику цінність становлять

особові архіви провідних українознавців, пов'язаних із діяльністю Інституту, а також тих науковців, які, працюючи за своїми науковими уподобаннями, формували основу сучасного українознавства.

Україна завжди була землею, що виховувала для світу талановитих людей: державних діячів, митців, літераторів, науковців. Однією з таких особистостей був археолог і поет Борис Миколайович Мозолевський, 90-річчя від дня народження якого відзначалося 4 лютого 2026 р.

Поштовхом для написання цієї статті та публікації саме у журналі «Українознавство» став не лише 90-річний ювілей Б. Мозолевського, але і його свідоме ставлення до української минувшини, української культури, української мови. Наведемо пасаж із післямови В. Мозолевської до останньої, посмертної, збірки

¹ Статтю підготовлено в межах виконання науково-дослідної роботи «Створення цифрового архіву українознавчих студій» (№ держреєстрації 0124U001461).

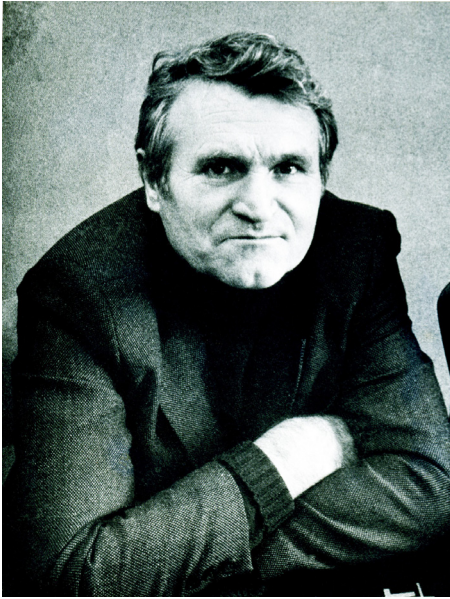

Фото 1. Портрет Б. М. Мозолєвського (з власного фотоархіву С. Поліна).

поезій Бориса Миколайовича: «Готуючись до захисту дисертації, він звертається до членів вченої ради: «Правилами ВАК право захищати дисертацію мовою тієї чи іншої республіки надається тільки спеціальним рішенням вченої ради на прохання дисертанта. Але я вважаю принизливим для людської гідності у себе на батьківщині просити будь-кого дозволу говорити рідною мовою...» [9, с. 531]. Як безпосередня учасниця тих подій авторка може підтвердити, що такої позиції дотримувався Борис Миколайович, виголошуючи свою доповідь українською мовою на передзахисті дисертації у відділі раннього залізного віку Інституту археології НАН України.

Є. Черненко, який на той час був завідувачем відділу, перевів ці розмови «у кулуари» і, можливо, врятував Бориса Миколайовича від важких наслідків.

Адже захищатися українською в радянській інституції початку 80-х означало кинути виклик системі. Принаймні стенограма захисту дисертації Б. Мозолєвського (Науковий архів ІА НАНУ, Дисертаційний фонд, № 45) відтворена російською мовою. Не підтверджує україномовного захисту й Л. Вакуленко, яка тоді була секретарем спеціалізованої вченої ради. Блискучий захист Б. Мозолєвського за темою «Товста Могила» відбувся російською [7] 17 лютого 1981 року² (Фото 2), а от чи не перша в Україні наукова монографія з археології, художньо оформлена учасником експедиції професійним художником Г. Ковпаненком, видана українською мовою [15], як і більшість наступних книг Бориса Миколайовича, що ввійшли у скарбницю наукової літератури України. Однак у цій статті йдеться не лише про цей випадок, а й про деякі невідомі сторінки біографії Бориса Миколайовича Мозолєвського.

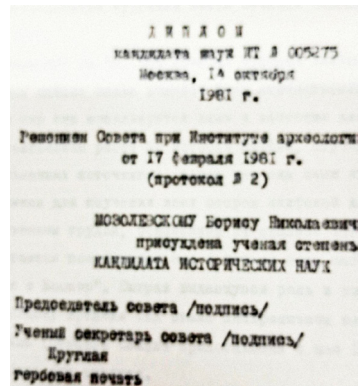

Фото 2. Копія диплома про присудження ступеня кандидата історичних наук Мозолєвському Б. М. 17 березня 1981 р. (Науковий архів Інституту археології НАН України).

² У довідкових статтях Вікіпедії дата захисту кандидатської дисертації Б. М. Мозолєвського наводиться по-різному – і 1980, і 1979 рік.

Мета статті – відобразити через біографію непересічної особистості Б. М. Мозолевського ті моменти історії України 80-х років минулого століття, яку зараз прийнято згадувати поспіхом, без належної поваги до людей, які її створювали.

Виклад основного матеріалу. У 50–60 роки минулого століття в Україні існувала єдина у світі «школа скіфології» – школа Олексія Івановича Тереножкіна та Варвари Андріївни Іллінської, гордістю якої стали 13 дослідників – докторів та кандидатів наук. Це було перше покоління яскравих особистостей, на фоні яких Борис Миколайович виділявся своїми науковими, поетичними та людським талантами.

Спогади завжди супроводжуються особистим ставленням до людини, про яку згадуєш. Щоб уникнути цього, авторка намагається опиратися не лише на наукові роботи та вірші Бориса Миколайовича, але й на архівний матеріал, який зберігається у науковому та адміністративному архівах Інституту археології НАН України, і тільки іноді звертатися до особистих спогадів про Б. Мозолевського, поруч з яким працювала у відділі археології раннього залізного віку з 1974 року.

Оскільки у характері Бориса Миколайовича дивно переплелися таланти вченого-археолога і видатного українського поета, ми супроводжуватимемо його біографію не лише найцікавішими положеннями з неї та наукових робіт, але й цитатам з поезій. Це буде неважко, бо найзначніші події життя Бориса Миколайовича відображалися у його віршах, що добре видно з автобіографії «Шлях до себе» [9, с. 5–15], надрукованій після його смерті.

Але ж історія – як пам'ять людини, тому і фіксує вона насамперед світлі моменти, а неприємні ми «забуваємо». Однак вони були навіть у житті людини, яка відкрила Пектораль, захистила кандидатську дисертацію, вдало і плідно керувала однією з найскладніших степових новобудовних експедицій, дуже демократично і справедливо керувала відділом археології раннього залізного віку Інституту археології (з 1986 р. і до кінця життя), була талановитим поетом, а головне –Українцем:

*Краю мій, краю, крицею краєний!
Не в Україні – вже на Україні!
А на окраденій тій на Україні
Не українці – стерті букранії* [9, с. 37].

І ще:

*Світла моя батьківщино!
Спасибі, що ти в мене є.
Мальви сухими очима
Дивляться в серце моє* [9, с. 217].

Борис Мозолевський народився 4 лютого 1936 р. у с. Миколаївка Веселинівського району Миколаївської області. «Я належу до того покоління, серця якого ще у пуп'янках переїхало оте страшне колесо однієї з найстрашніших війн, покоління, якому не довелося знати своїх батьків» [9, с. 5]. Його з сестрами ставила на ноги мати Домна Олексіївна Мозолевська:

*Мама завше чогось із сльозами
На світанку будила мене.
Чого плакали – не казали.
Може, снилось щось страшне.*

Він рано почав працювати. У важкі часи після війни Україна відбудовувалася руками жінок і дітей, які швидко подорослішали:

*Наш колгосп називався «Трактор»,
А були в нім одні жінки.
Він стояв понад сивим трактом
Із Одеси аж у віки.*

*Повоєнної долі діти,
Не побігали ми по росі.
І печалитись, і радіти
Довелось нам з народом усім.*

*Десь уже після другого класу
Брав щоліта я батіжка
Та й шов з побратимами разом
То до жатки, то до плужка.*

«Трактор» [9, с. 210].

У 15 років, після закінчення семирічки, Борис вступає до Одеської спецшколи Військово-повітряних сил, потім до Військово-морського авіаційного училища у Єйську, яке було розформоване у 1956 р. (перше велике скорочення збройних сил країни):

*Хлоп'ята безвусі,
Хитнувши звід небес.
Ми в світ великий рушили
Із школи ВПС.*

«Полковники» [9, с. 233].

Про цей період свого життя Борис Миколайович пише: «Як пишалися ми своїм призначенням, якими дорослими відчували себе! І – понад усе вірили своїм золотим наставникам – учорашнім переможцям». Однак реалії були жорсткими. У двадцять років повела його доля «на завод, в кочегари, щоб збагнути, чим живе мій народ» [9, с. 5–6].

Працюючи кочегаром, Б. Мозолевський у 1958 р. вступає на заочне навчання до історико-філософського факультету Київського університету, який закінчив у 1964 р. У цей же час з'являється: «Фридрих Энгельс! Какими тропами поднимались мы к безднам, срываясь вниз, чтоб однажды открылось, что был утопией Марксом выстраданный коммунизм...». «У страшні роки переслідування будь-якої живої думки подібні переконання вважалися карним

злочином. А ми, з дитинства націлені на служіння народові, вперто несли їх у люди, – викладали у залах і на майданах, поширювали у списках і на магнітофонних стрічках. Наслідки відомі» [9, с. 7].

Збагнувши основні тенденції філософії поточного буття, питання соціальної несправедливості привели Поета до науки, що «вивчає першовитоки людства – історії – та її найглибшої ланки – археології» [9, с. 8].

З 1962 р., з першої археологічної експедиції і розкопок Трахтемирівського городища, Борис потрапляє у невідоме для себе, спокійне, сприятливе для роботи і творчості, середовище експедиції, керованої Галиною Тихонівною Ковпаненко. Це видно з його творів того часу:

*І злітали в небо над вітрами
Золоті лелеки на зорі.
Місяць серпень через ліс і трави
Йшов по трахтемирівській горі.*

[9, с. 297].

Така, майже сімейна, обстановка царює і в подальшій, очолюваній Борисом Миколайовичем Мозолевським з 1969 по 1992 р. Орджонікідзівській експедиції. «14 сооруженіе» на Базавлуку – база цієї експедиції – було для всіх степових археологічних експедицій острівцем стабільності, місцем, де завжди можна знайти прихисток, пораду, наукову консультацію. Авторка цієї статті одного разу змушена була прибути до цієї бази у напівзламаному експедиційному «Уралі» о другій годині ночі. Тільки авторитет Б. Мозолевського допоміг вирішити нашу проблему – ремонт автотранспорту (у той час списані армійські машини передавалися до автобази АН і ставали експедиційними). Авторитет Бориса Миколайовича у місцевої влади був колосальним:

*Від свавілля і нищості, від хули і ганьби,
Від майданів задимлених і людей у цивільнім,
Я тікав під ваш захист, Базавлуцькі горби,
Де бував я по-справжньому і щасливим, і вільним.*

*Посадивши ліси на вас – справжнє диво земне,
Тут Кузьмін прихистив мене попри гнів апарату,
Добрий, щирий мій Вернер зустрівач тут мене
Як найкращого друга, як молодшого брата.*

«Базавлуцькі горби» [9, с. 345].

Для нашого романтичного покоління першочерговими є такі поняття, як дружба, взаємодопомога (експедиції часом потрапляють на декілька місяців у незвичайні для їхніх учасників і керівників регіони), тому мати людську, наукову, методичну, побутову підтримку від старших колег дуже важливо.

Переломним моментом у житті Б. Мозолевського було відкриття у кургані Товста Могила. Повністю розкопаний поховальний комплекс скіфського царського кургану складався з пограбованого чоловічого поховання і непограбованого бокового жіночого поховання з дитиною у повному вбранні, оздобленому золотими бляшками та прикрасами, поховань слуг, коней у повному обладунку, прикрашеному срібними «крилатими» бляхами, нахрапниками, іншими деталями, похованнями «конюхів», «охоронців» [15, с. 75–92].

Унікальною знахідкою була золота Пектораль (Фото 3), виявлена разом із залізним мечем у піхвах, прикрашених

Фото 3. Пектораль з кургану Товста Могила (фото Д. Клочка).

золотими пластинами зі сценами боротьби звірів, залишками батога, обгорнутого золотою стрічкою та сагайдака, заповненого залишками стріл, знайдена у короткому дромосі, що сполучав поховальну камеру з вхідною ямою, під глиняним завалом склепіння та стін споруди [15, с. 54]. Саме завал врятував знахідки від грабіжників основного чоловічого поховання.

Отже, відкриття здійснилося 21 червня 1971 р. під час досліджень центрального царського поховання у скіфському кургані Товста Могила поблизу м. Покров Дніпропетровської області. Керівник експедиції – позаштатний співробітник Інституту археології НАН України, заступник начальника експедиції, на той час кандидат історичних наук Є. Черненко запропонував назвати прикрасу пектораллю за аналогією до нагрудних прикрас іранських воїнів. Вага Пекторалі з Товстої могили – 1148 г, діаметр – 30,6 см, зроблена вона із золота 958 проби. Каркас виробу створюють чотири витих джути, зігнутих до кругової

форми. Ці круги були розміщені на одній вертикальній осі таким чином, що верхні дуги чотирьох кілець змикаються. Утворені між кільцями три сегменти використані для створення трьох композицій, які символізують уявлення скіфів про структуру світу. Верхній світ – земля – із зображенням тварин та людей, зайнятих повсякденною працею, другий – небесний – з птахами та прекрасними рослинами, третій світ – підземне царство – з вічною боротьбою та стражданнями. При виготовленні Пекторалі було використано 160 деталей, кожна з яких створена окремо, що являли собою мініатюрні мистецькі вироби, поєднані відповідно до задуманої композиції. Також застосовувалися різні техніки: лиття з втратою воскової моделі (фігурки людей і тварин першого ярусу), чеканка, гравірування (фігурки звірів третього ярусу), філігрань, паяння, інкрустація кольоровими емалями (квіти та фігурки птахів у другому ярусі). Про Пектораль:

Нижні руки мене піднімають із глини і тліну.

При мені тільки меч мій та іще золота пектораль, –

Що розкажуть вони цим прийдешнім новим поколінням?

Я не стану пояснювати, –

Склад за складом нехай прочитають самі,

Як ішли ми крізь ніч до своєї найвищої істини –

По нарузі і злиднях, по війні, по чумі – Але душі нетлінні

Над світом проносили чистими.

«Голос на світанку» [10, с. 126].

Крім цих натхненних знахідкою слів, Борис Миколайович проводить наукове дослідження кургану Товста Могила [15]. Він вперше дав науково

обґрунтовану оцінку знахідок та самого кургану, визначивши його як царський. Більшість його висновків мають оцінку «вперше». Так, ще під час розкопок вперше, крім дослідження самого поховання, було проведено ретельне вивчення насипу кургану, досліджено рів діаметром 62 м, який цей поховальний комплекс оточував, відокремлюючи світ мертвих від світу живих. Вперше спеціалістом-палеозоологом В. Бібіковою проведено дослідження кісток тварин, що були знайдені у залишках тризни і у рові кургану (виявлено тварини, що розводилися та м'ясо яких споживалося скіфами-кочовиками). Відомим українським антропологом С. Круц здійснено ретельне вивчення антропології з кургану. Вперше в археології (глибина вхідної ями і поховань до 15 м від сучасної поверхні) було застосовано кріплення поховання бригадою шахтарів ГОКа під керівництвом гірського майстра В. Степанова. В експедиції постійно працював професійний художник та фотограф Г. Ковпаненко. Такі методики дослідження курганів надалі стали обов'язковими.

Кожна знахідка була ретельно вивчена, якісно представлена, підібрані аналогії, продатована, висловлені припущення щодо використання у житті царя та його родини й оточення. Звісно, найбільше уваги приділено Пекторалі. Борис Миколайович слушно пов'язав композицію зображень на ній з принципами античного мистецтва [15, с. 54]. З того часу вважається, що Пектораль виготовлена античним майстром із столиці Боспорського царства Пантікапея. Майстерня могла функціонувати у період його розквіту, що збігся з могутністю Скіфії у IV ст. до н. е. Він також вперше зробив висновок щодо використання

таких виробів правителями Скіфії під час ритуальних, культових дійств. На сьогодні існує багато гіпотез про шляхи надходження Пекторалі у Степову Скіфію. Борис Миколайович зробив припущення, що цей витвір мистецтва міг бути виготовлений на замовлення з врахуванням вподобань скіфського царя і йому подарований. Таким чином, відкриття Товстої Могили та знахідка Пекторалі стали знаковою подією для всієї України та надалі у житті Б. Мозолевського. Він стає молодшим науковим співробітником Інституту археології АН України, очолює Орджонікідзевську експедицію, готує монографію за результатами розкопок, що вийшла друком у 1979 р., готується до захисту кандидатської дисертації з короткою назвою «Товста Могила», що відбувся у 1981 р.

Однак почалися важкі 80–90-ті роки «перебудови», за яку «колишні» чіплялися як за останнє. Спалах масової зацікавленості давньою історією України не міг перекреслити прихованих від широкого загалу негативних процесів у професійних колах істориків, інтриг і переслідувань. У Б. Мозолевського в ті роки з'являються гіркі строфи:

*Люблю тебе, веселий мій народе,
За відданість роботі і борні.
За вдачу заповзяту і за вроду.
За слово влучне і дзвінки пісні!*

*Ми другу люльку віддамо й кресало.
Як пити – то пити, битися – то бити.
Але щоб у сусіда товще сало –
Оце вже зась! Ходім його топить.*

«Смерть Івана Сірка» [9, с. 28].

Борис Миколайович з його загостреним почуттям справедливості відчуває це на власній персоні. Так, під час підготовки трьохтомного видання «Давня

історія України» з редакції другого тому зникає його ім'я [4]. У той період поняття «демократія» кожним розумілося по-різному. У відділах пропонувалося обговорити зміст відповідного розділу через розгляд різних варіантів. У відділі раннього залізного віку подається два варіанти змісту: один – В. Мурзіна, другий – Б. Мозолевського та Н. Гаврилюк. Останні працювали над підготовкою докторських дисертацій. Під час голосування переміг перший проект, але при написанні плану-проспекту розділу з раннього залізного віку була використана структура розділу і текст, що «не пройшов», і основний автор, все ще завідувач відділу, не був включений до редакції.

Однак Борису Миколайовичу вдалося відновити справедливість та зібрати колектив для написання великого узагальнюючого тому у багатотомному виданні «Історія української культури» [5], в якому показана роль степовиків у формуванні культури населення нашої країни з найдавніших часів. На відміну від попереднього видання тексти цього тому постійно обговорювалися, іноді у запеклих дискусіях (Фото 4).

У 1985 р. Б. Мозолевський підготував та подав до відділу заявку на докторську дисертацію за темою «Етнічна та соціальна інтерпретація курганів скіфської знаті Степової Скіфії VII–III ст. до н. е.». Ще під час написання монографії у 1979 р. він звернув увагу на соціальний статус похованих у курганах знатних скіфів і виокремив шість соціальних прошарків похованих у степових курганах. Усі матеріали Товстої Могили характеризувалися на фоні знахідок у похованнях степової скіфської знаті.

Фото 4. Обговорення майбутніх текстів «Давньої історії культури» (учасники: Н. Гаврилюк, Г. Ковпаненко, Н. Шевченко, Б. Мозолевський).

Тобто основа докторської дисертації була продумана автором заздалегідь. На засідання відділу подано розгорнутий план роботи з такими важливими для історії розділами: 1. Історіографія питання. 2. Джерела (письмові та археологічні). 3. Етнічна історія Скіфії за письмовими джерелами та археологічним

матеріалом. 4. Станова характеристика скіфського суспільства та історія розвитку Скіфії. Ніхто не сумнівався, що тема забезпечена джерелами у повному обсязі і якісна узагальнююча робота буде виконана, як говорив Борис Миколайович, «на рівні вищих партитур», заявку підтримали (Фото 5).

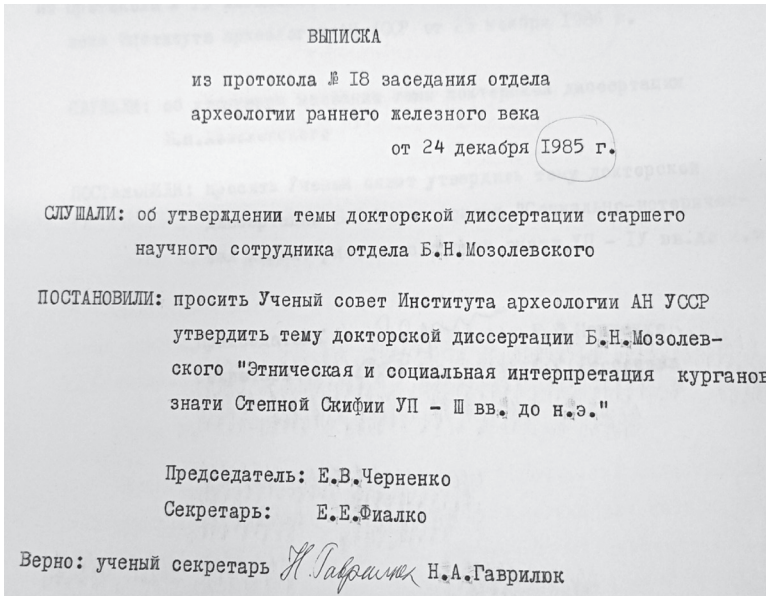

Фото 5. Витяг з протоколу № 18 засідання відділу археології раннього залізного віку від 24 грудня 1985 р. (Адміністративний архів Інституту археології НАН України).

Відчуваючи неоднозначне ставлення до факту потенційного захисту своєї докторської дисертації, Б. Мозолевський звертається до Б. Шрамка з проханням ознайомитися з планом-проспектом дисертації та деякими вже написаними розділами (Фото 6). Згода була отримана, і ми мали б нову ґрунтовну роботу з давньої історії. Готуючи докторську дисертацію, Б. Мозолевський звертається до матеріалів Мелітопольського кургану, розкопаного у 1954 р. О. Тереножкіним.

Тут варто нагадати, що новобудовні, насамперед у зонах будівництва меліоративних споруд, експедиції передбачали

великі обсяги польових археологічних досліджень. Учасники, а тим паче керівники таких експедицій по 5–7 місяців, а іноді й весь рік (розкопки Бердянського кургану) знаходились «у полі». На підготовку звіту та опрацювання нових матеріалів залишалося дуже мало часу. Оскільки фахівців в експедиціях завжди не вистачало, а пам'яток у зонах меліорації було багато, методики досліджень курганів, поселень городищ розроблялися та опановувалися буквально «з-під ножа бульдозера». Матеріали здавалися спочатку (до 70-х років) у Фонди Інституту археології, а потім (у 80–90-х) уже у

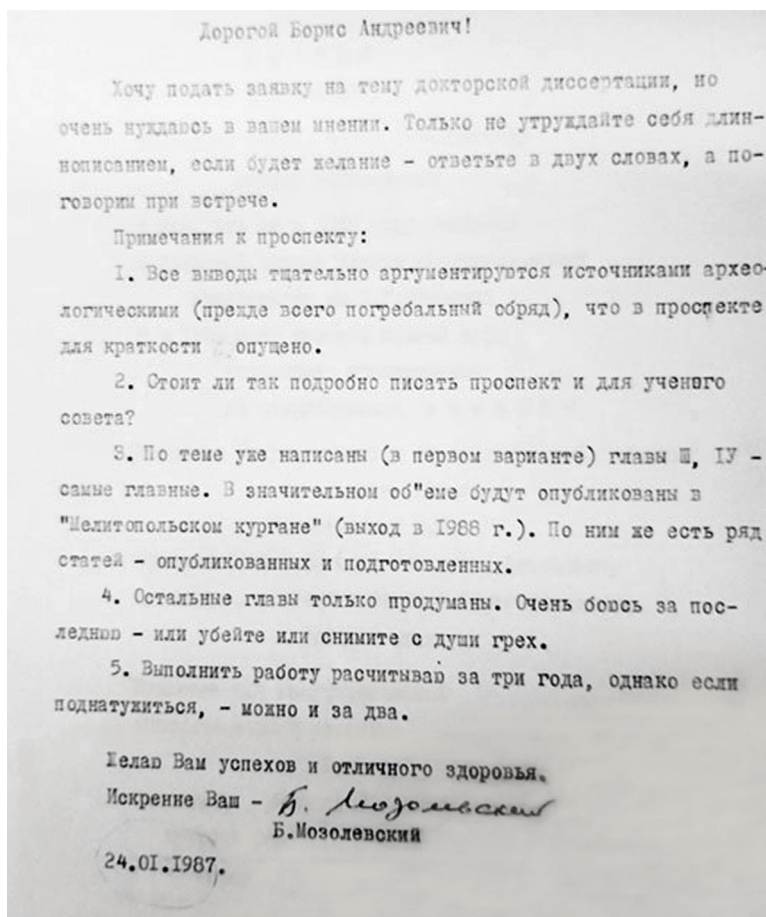

Фото 6. Лист Б. Мозолевського до Б. Шрамка від 24.01.1987 р.

місцеві обласні музеї. Належним чином оформлений звіт величезного обсягу з польовими кресленнями та безліччю фотографій надходив через Польовий комітет до Наукового архіву Інституту археології. За ці роки співробітники новобудовних експедицій отримували величезний досвід у багатьох сферах археологічної науки, але реалізувати його, якщо вони продовжували їздити в експедиції, часу не вистачало.

Так сталося із розкопками Мелітопольського кургану, результати яких О. Тереножкін не встиг оприлюднити. Б. Мозолевський бере на себе благородну, але дуже важку місію – довести до публікації матеріали вчителя.

*За усе, що тут прочитано,
Що пізнав без каяття,
Я вклоняюсь Вам, учителю,
Через все своє життя.*

«Учителю» [9, с. 349].

Три роки пішли на ретельне опрацювання та збір матеріалів. Золоті вироби з кургану та прикраси були передані до «Золотої скарбниці» у Києві – нині Музею історичних скарбів – відділу Національного історичного музею України, який тоді створювався. Інші знахідки передано до Мелітопольського краєзнавчого музею. Опрацювання звіту, підбір аналогій, вивчення літератури, а Борис Миколайович робив це дуже сумлінно, забрали багато сил і часу. Результатом стала монографія «Мелітопольський курган» О. Тереножкіна і Б. Мозолевського, яка вийшла у 1988 р. [18, с. 217], а час було втрачено.

Таким чином, на прикладі опрацювання матеріалів Мелітопольського кургану саме Борис Миколайович започаткував дуже шляхетний, але складний напрям у сучасній українській

археології – публікації польових матеріалів дослідників, які відійшли у вічність, колегами, які працювали в їхніх експедиціях, ставлячи померлих у спів-автори. Яскравий приклад із сучасної української археології – серія блискучих наукових робіт за матеріалами Б. Мозолевського та інших колег, які здійснив С. Полін [1; 8].

Але роботу над докторською дисертацією Борис Миколайович відклав. У 1989 р. Б. Мозолевський був обраний і працював до 1993 р. керівником відділу археології раннього залізного віку (Фото 7), що не тільки забиало багато часу, але й активізувало його недругів. Він продовжує керувати експедицією. Бере на себе дослідження Чортомлицького курганного поля, якому загрожувало тотальне знищення у зв'язку з розширенням видобутку марганцю Орджонікідзевським ГОКом. Борис Миколайович починає з досліджень малих курганів та плям. Перші результати вивчення Чортомлицького курганного поля оперативно друкуються [6, с. 63–74]. І це зрозуміло, оскільки саме розорваним курганам у першу чергу загрожуює зникнення [2, с. 14–15; 3, с. 22–27].

Однак з Києва надходить немотивоване розпорядження начальнику Орджонікідзевської експедиції передати керівництво В. Мурзіну, який отримав підтримку та фінансування з Німеччини. Була створена перша в Україні спільна українсько-німецька експедиція під його керівництвом з української сторони, Ренатою Ролле – з німецької. Замість вибору нового об'єкта дослідження – кургану у степовій зоні Північного Причорномор'я – дирекцією Інституту разом із «вигодоодержувачами» було прийнято рішення використати вже

існуючу базу експедиції та дослідження відомої пам'ятки – кургану Чортомлик.

Для Бориса Миколайовича це було потрясінням:

Інший час, а все те саме –

І обставини, і ролі.

Так поширились в дурні вдруге,

Що й казати не з руки:

Січ ламала Катерина,

А курган – Рената Ролле:

Обі – баби, обі німки, –

Ну ж бо хлопці-козаки!

І, гадаєте, задарма

Надали тій німці право?

За штани та за сорочку,

Що з Баварії привіз

Помічник її поштивий.

За ганчірку, – вічну славу!

Доки ж, хлопці, те гендлярство

Нас водитиме за ніс?

«Чортомлик» [9, с. 139].

З втратою експедиції Борис Миколайович утратив найдорожче – землю, де «бував я по-справжньому і щасливим, і вільним». Дружина Віра Данилівна

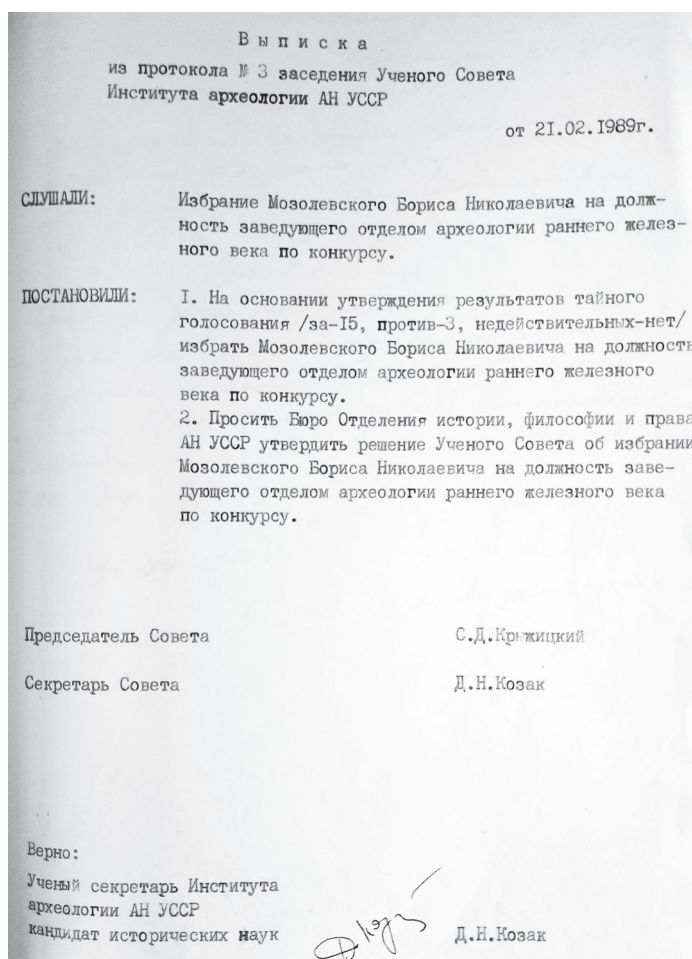

Фото 7. Витяг з протоколу № 3 від 21.02.1989 р. засідання вченої ради Інституту археології АН України про обрання Б. М. Мозолевського на посаду завідувача відділу археології раннього залізного віку Інституту археології.

Мозолевська згадує: «З останньої експедиції 1992 року Борис повернувся зовсім хворий. Всю зиму працював над докторською дисертацією, підготував монографію «Етнічна географія Скіфії». Надрукував близько 200 сторінок, а весною... почалися лікарні. Сказав приречено: «Не встиг!» [9, с. 545].

На жаль, долю Бориса Миколайовича Мозолевського повторили деякі інші керівники і учасники степових новобудовних експедицій, які не змогли пристосуватися до нових реалій життя. Різке згортання обсягів будівних робіт, як наслідок – скорочення фінансування археологічних досліджень поставили степову археологію на межу зникнення. Ціла когорта висококваліфікованих науковців опинилася незатребуваною (наприклад, А. Кубишев, Г. Євдокимов та ін.).

Мабуть, десь тоді у Бориса Миколайовича з'явилося останнє, щемливе:

*Вітер провулком ридає,
Листя торішнє жене.
Хлопці, я вас покидаю, –
Ви вже не лайте мене.*

*Та, що нас косить, – безлика,
Винен у всьому час.
Вирій мене покликав,
Міг би покликати вас.*

*Мовчки оглян у портрета
Шлях, що судилось пройти.
Тільки не плачте, не треба! –
Я ж вам лишаю світи [9, с. 462].*

13 вересня 1993 р. Б. Мозолевський відійшов у засвіти. Відспівував Бориса Миколайовича у його київській квартирі на Теремках український священник.

Як підсумок життя:

*Степе широкий наш, рідний наш
брате,*

Трунку, настояний на полині!

*Поки ти світиши нам – нас
не здолати:*

Наше коріння – в твоїй глибині.

[9, с. 183].

Пішов у вічність великий син України, залишивши нам цей бурхливий та не завжди добрий до людини світ. Нехай все сумне залишиться тут, а Вам, Борисе Миколайовичу, нехай співають степові коники, увіковчені на Пекторалі саме біля вух жерця, який носив «вашу доню» Пектораль у серці та на грудях і слухав вічне сюрчання золотих коників. Ви продовжуєте жити у добрих справах, у наукових роботах, чудових поезіях, на сторінках української історії, яка завжди сепарує святе та грішне.

Висновки, які мають бути оптимістичними:

1. Дякуючи майже героїчним зусиллям дослідників з покоління «романтичної археології», таким як Борис Миколайович Мозолевський, ми маємо інформацію про розкопані та введені у науковий обіг результати досліджень великих курганів Степової Скіфії: Мелітопольський курган, Гайманову Могилу, Товсту Могилу, Соболеву Могилу, Бабину Могилу та інші великі степові кургани.

2. Організовані на науковій основі архіви невеликих інституцій дають можливість об'єктивно і неупереджено вивчати історію України. Цифровізація документів полегшує проблему місця зберігання особових фондів дослідників, що було засвідчено у цій статті. Біобібліографічні сюжети з життя видатних українців показують, як через долі людей відображається дійсність.

3. Б. Мозолевським та його колективом напрацьована унікальна методика польових досліджень як великих

курганів, що згадувалися вище, так і їхнього оточення – курганних полів: Гайманове курганне поле [17, с. 146–152], поле Чортомлицьке [9, с. 63–74] та ін. Посилатися на дослідження попередників – одна з обов'язкових рис наукових робіт. Старше покоління залишило «вам світи» і про це треба згадувати.

Життя Бориса Миколайовича Мозолевського відобразило складний і майже героїчний шлях науковця і поета у реаліях ХХ століття. В його поезії проявилися не лише любов до України, до її безкрайніх вільних степів, але й мрія про щасливе майбутнє людей, що тут живуть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бидзиля, В. И., Полин, С. В. *Скифский царский курган Гайманова могила*. Киев, 2012. 752 с.
2. Гаврилюк, Н. О., Михальчишин, І. Р. Деякі проблеми охорони пам'яток в Україні. *Археологія*. 2008. № 1. С. 14–15.
3. Гаврилюк, Н. О., Михальчишин, І. Р. Чи збережемо могили предків. *Відлуння віків*. 2007. № 2 (8). С. 22–27.
4. *Давня історія України*. Київ, 1998. Т. 2. 492 с.
5. *Історія української культури*. Київ, 2001. Т. 1. С. 269–361.
6. Мозолевский, Б. Н. Малый Чортомлик. *Скифы Северного Причерноморья*. Киев, 1987. С. 63–74.
7. Мозолевский, Б. Н. *Толстая Могила*: автореф. дисс. канд. ист. наук / Науковий архів ІА НАНУ. Киев, 1980.
8. Мозолевский, Б. Н., Полин, С. В. *Курганы скифского Герроса IV в. до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева Могилы)*. Киев, 2005. 599 с.
9. Мозолевська, В. Пливе в печаль дорога пізня. *Поезії*: літературно-художнє видання. Київ, 2007. С. 515–547.
10. Мозолевський, Б. М. *Скіфський степ*: літературно-художнє видання. Київ, 2005. 192 с.

11. Мозолевський, Б. М. *Скіфський степ*. Київ, 2005. 190 с.
12. Мозолевський, Б. *Скіфський степ*. Київ, 1983. 199 с.
13. Мозолевський, Б. М. *Етнічна географія Скіфії*. Київ, 2013. 168 с.
14. Мозолевський, Б. М. *Поезії*: літературно-художнє видання. Київ, 2007. 584 с.
15. Мозолевський, Б. М. *Товста Могила*. Київ, 1979. 251 с.
16. Мозолевський, Б. М. *Шлях до себе. Поезії*: літературно-художнє видання. Київ, 2007. 584 с.
17. Тереножкин, А. И., Ильинская, В. А., Мозолевский, Б. Н. Скифский курганный могильник Гайманово Поле (раскопки 1968 г.). *Скифы и сарматы*. Киев, 1977. С. 146–152.
18. Тереножкин, А. И., Мозолевский, Б. Н. *Мелитопольский курган*. Киев, 1988. 240 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Науковий архів Інституту археології НАН України. Дисертаційний фонд, № 45.
2. Адміністративний архів Інституту археології НАН України. Особові справи співробітників за 1993 рік.

REFERENCES

1. Bydzilia, V., Polyn, S. (2012). *Scythian Tsar's Mound Gaimanova Grave*. Kyiv, 752 p. [in Ukr.]
2. Gavrylyuk, N., Mykhalchyshyn, I. (2008). Some Problems of Monument Protection in Ukraine. *Archaeology*, No. 1, pp. 14–15. [in Ukr.]
3. Gavrylyuk, N., Mykhalchyshyn, I. (2007). Shall We Preserve the Graves of Our Ancestors. *Echoes of the Ages*, No. 2 (8), pp. 22–27. [in Ukr.]
4. *Ancient History of Ukraine*. (1998). Kiev, Vol. 2. 492 p. [in Ukr.]
5. *History of Ukrainian Culture*. (2001). Kiev, Vol. 1, pp. 269–361. [in Ukr.]
6. Mozolevskiy, B. (1987). *Maly Chortomlyk. Scythians of the Northern Black Sea*. Kyiv, pp. 63–74. [in Rus.]
7. Mozolevskiy, B. (1980). *Tolstaya Mogila*. [A thesis for Candidate of Sciences degree in

History]. Scientific Archive of the Institute of the Academy of Sciences of the National Academy of Sciences of the Russian Federation. Kyiv. [in Rus.]

8. Mozolevskiy, B., Polin, S. (2005). *Burial Mounds of the Scythian Herros 4th Century BCE (Babina, Vodiana and Soboleva Mogila)*. Kiev, 599 p. [in Rus.]

9. Mozolevska, V. (2007). The Late Road Flows into Sorrow. *Poems: literary and artistic edition*. Kiev, pp. 515–547. [in Ukr.]

10. Mozolevskiy, B. *Scythian Steppe: Literary and Artistic Edition*. Kiev, 2005. 192 p. [in Ukr.]

11. Mozolevskiy, B. (2005). *Scythian Steppe*. Kiev, 190 p. [in Ukr.]

12. Mozolevskiy, B. (1983). *Scythian Steppe*. Kyiv, 199 p. [in Ukr.]

13. Mozolevskiy, B. (2013). *Ethnic Geography of Scythia*. Kyiv, 168 p. [in Ukr.]

14. Mozolevskiy, B. (2007). *Poems: Literary and Art Edition*. Kyiv, 584 p. [in Ukr.]

15. Mozolevskiy, B. (1979). *Tovsta Mohyla*. Kyiv, 251 p. [in Ukr.]

16. Mozolevskiy, B. (2007). The Path to Yourself. *Poems: Literary and Art Edition*. Kyiv, 584 p. [in Ukr.]

17. Terenozhkin, A., Ilinskaya, V., Mozolevskiy, B. (1977). Scythian Burial Mound, Gaymanovo Pole (Excavations 1968). *Scythians and Sarmatians*. Kyiv, pp. 146–152. [in Rus.]

18. Terenozhkin, A., Mozolevskiy, B. (1988). *Melitopolsky Kurgan*. Kyiv, 240 p. [in Rus.]

SOURCES

1. *Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine*. Dissertation fund, No. 45.

2. *Administrative Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine*. Personal Files of Employees for 1993.

Summary

THE WORLD OF THE 80S THROUGH THE PRISM OF ONE BIOGRAPHY (TO THE 90TH ANNIVERSARY OF BORYS MOZOLEVSKYI)

Nadiya GAVRYLYUK

orcid.org/0000-0002-2369-5701

Doctor of Historical Sciences, Deputy Director for Science

RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv;

e-mail: gavrylyuk_na@ukr.net

The relevance of the research. The need for systematic organization, preservation and digitization of the archival heritage of the Research Institute of Ukrainian Studies, which has been conducting fundamental and applied research for almost 35 years, has been developing for decades. The large volume of published scientific articles, monographs, and two scientific journals on Ukrainian studies does not allow us to fully demonstrate the achievements in the field of Ukrainian studies which is a complex science that reflects almost all branches of the humanitarian direction. Outside the boundaries of “open science” manuscripts, epistolaries, field diaries and expedition reports of complex Ukrainian studies expeditions, full texts of dissertations, including unprotected ones, drafts of curricula on Ukrainian studies, and other materials remain unpublished. In particular, the personal archives of leading Ukrainian scholars associated with the activities of the Institute, as well as those scholars who, working according to their scientific preferences, formed the basis of modern Ukrainian studies, are of great value. Ukraine has always been a land that

has raised talented people for the world: statesmen, artists, writers, scientists. One of such personalities was the archaeologist and poet Borys Mozolevskyi, whose 90th birthday was celebrated on February 4, 2026.

The **purpose** of the article is to reflect, through the biography of the extraordinary personality B. M. Mozolevskyi, those moments of the history of Ukraine in the 80s of the last century, which are now customary to recall in a hurry, without due respect for the people who created it.

Conclusions.

1. Thanks to the almost heroic efforts of researchers from the generation of “romantic archaeology”, such as Borys Mozolevskyi, we have information about the excavated and published results of research on the large mounds of Steppe Scythia: Melitopol Kurgan, Gaimanova Mohyla, Tovsta Mohyla, Soboleva Mohyla, Babinova Mohyla and other large steppe mounds.

2. Archives of small institutions organized on a scientific basis provide an opportunity to objectively and impartially study the history of Ukraine. Digitization of documents facilitates the problem of where to store the personal funds of researchers, as was demonstrated in this article. Biobibliographic plots from the lives of prominent Ukrainians show how reality is reflected through the fates of people.

3. B. Mozolevskyi and his team developed a unique methodology for field research of both the large mounds mentioned above and their surroundings – mound fields: Gaimanove kurganne pole, Chortomytske field, etc. The life of Boris Mykolayovych Mozolevskyi reflected the complex and almost heroic path of a scientist and poet in the realities of the 20th century. His poetry revealed not only love for Ukraine, for its boundless free steppes, but also a dream of a happy future for the people living here.

Keywords: digital archive, biography, archeology, poet, Pectoral, personal funds.

Отримано редакцією/ Received: 30.01.26

Прорецензовано / Revised: 17.02.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.02.26

Автор статті, обіймаючи посаду головного редактора, не впливав на рецензування та прийняття рішення щодо публікації цієї статті.